G. Indrēvica foto, 2018

Rūdolfs Brūzis

IEROČI CĒSU PILS ARHEOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Ilgo un apjomīgo Cēsu pils arheoloģisko pētījumu rezultātā ir uzkrāts iespaidīgs senlietu materiāls. Pētījumu apjoma ziņā Cēsu pils ir neapšaubāma līdere Latvijā – no 1974. līdz 2008. gadam veiktajos izrakumos atrasts 10 870 senlietu uzskaites vienību, izpētīti 7705 m^2 arheoloģiskā slāņa. No senlietām plaša ir bruņojuma grupa – atrasts vairāk nekā 900 aizsardzības bruņojuma vienību, ap diviem tūkstošiem tālcīņas ieroču, to skaitā arbaletu bultu uzgaļi un ugunsieroču lodes, kā arī pussimts tuvcīņas ieroču.

Rakstā Cēsu pils ieroču apskatam lielākoties izmantota LU Latvijas vēstures institūta veikto arheoloģisko pētījumu (izrakumu vadītāja Zigrīda Apala) gaitā izveidotā senlietu kolekcija, kas glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamenta (1974–2003) un Cēsu Vēstures un mākslas muzeja (2004–2008) krājumā. Analizēti arī atsevišķi ieroču atradumi, kas iegūti 1927. gadā (Dzirkalis 1927) un 1960. gadā (Malvess 1962) veiktajos izrakumos.

Lauka izpētes darbiem Cēsu pilī veltītas divas apkopojošas publikācijas (Apala/Ducmane 2006; Apala 2007). Gan minētajos izdevumos, gan arī regulāri iznākošajos Latvijas arheologu tēžveida ziņojumu krājumos (skat. publikācijas attiecīgo gadu ASM un APL) publicēti atsevišķi pilī atrasto ieroču attēli un īsi apraksti par militārajiem atradumiem kopumā. Pirmā publikācija par Cēsu pils ieročiem ir raksts par 1982. un 1985. gadā veikto izrakumu laikā atrastajiem 19 nieru dunčiem (Apala 1997). Vērtīgus Cēsu pili un tās ieročus aprakstošus avotu tulkojumus publicējis vēsturnieks Agris Dzenis (Dzenis 2014a). Lielākā daļa (43 vienības) pilī atrasto tuvcīņas ieroču apkopoti šī raksta autora monogrāfijā (Brūzis 2016). Savukārt arheologa Artūra Tomsona monogrāfijā analizēts Cēsu pilī atrastais divasmeņu zobens, medību duncis un roktura poga (Tomsons 2018, 135, 137, 316, 317). Cēsu pils arheoloģijai, arhitektūrai un vēsturei veltītā rakstu krājuma pirmajā sējumā analizēts rata pistoles, arkebūzas stobra un degļa mehānisma atradums, kā arī rakstīto avotu un pils arhitektūrā nolasāmās ziņas par nocietinājumā lietotajiem ugunsieročiem (Barišņikovs 2017). Gan pirmais, gan otrais krājums satur arī

vairākas publikācijas par karavīra ķermeņa aizsardzības bruņojumu un zirgu bruņām. No populārzinātniskām publikācijām minams raksts par medību dunča restaurāciju un tās rezultātā atklāto unikālo roktura tapsējumu ar haizivs ādu (Tomsons 2016). Norādes par vieglo ugunsieroču lietošanu sniegtas rakstā par pils dienvidu torņa koka būvdetaļām (Zunde 2016) un nocietinājuma aizsardzības spējām 16. gadsimta pirmajā pusē (Lapiņš 2018). Šai līdzīga rakstura publikācija pieejama par Bauskas pils bruņojumu (Grūbe 1997), savukārt atsevišķā rakstā apkopoti Kokneses pilī atrastie tuvcīņas ieroči (Brūzis 2014).

Cēsu pilī atrasto ieroču ļoti apjomīgajai kolekcijai trūkst visaptveroša pētījuma. Tāpēc šīs publikācijas mērķis ir sniegt vispārēju pārskatu par visiem Cēsu pilī atrastajiem ieročiem, lai iezīmētu to kolekciju turpmākiem, tematiski šaurākiem un padziļinātiem pētījumiem. Ieroči tiks analizēti gan funkcionāli, gan tipoloģiski, atsevišķi to tipi aplūkoti citu Latvijas piļu, senpilsētu, ciemu un apbedījumu vietu arheoloģiskā materiāla kontekstā.

DURAMI GRIEŽAMIE IEROČI

Lielākā tuvcīņas ieroču grupa Cēsu pils arheoloģiskajā materiālā ir durami griežamie ieroči; kopumā atrastas 36 vienības. To skaitā ir viens duramā jeb estoka (franču *estoc*) tipa garā varianta zobens (I att.: 1), kam trūkst asmens smailes un roktura augšējās daļas ar pogu. Zobena asmens garums – 99 cm, platums – 3–4 cm. Šķērša garums ir 26 cm, tas veidots ar paplatinātiem galiem. Papildus satvēriena drošībai veidots kurvjveida aizsargs jeb tā sauktais kurvis. Estoki jeb burtiski "duramie zobeni" Eiropā radās 14. gadsimta beigās, kad iepriekš masīvo ieroču asmeņus sāka izgatavot slaidākus un šaurākus, garāks kļuva arī to rokturis. 15. gadsimtā šīs formas pilnveidojās; šādi eksemplāri bija iecienīti to garā asmens dēļ, ar ko bija iespējams pretinieku aizsniegt tuvcīņā arī lielākā attālumā – estoka tips

1. att. Medību dunča VI 213: 291 roktura daļa
G. Indrēvica foto, 2019

galvenokārt paredzēts dūrienam. 16. gadsimtā jau radās jauni zobenu tipi – daudzo Eiropas ieroču kalēju darbnīcu starpā arvien intensīvāka kļuva sava veida sacensība par labāko šo ieroču izpildījumu. Izmaiņas skāra visas zobena daļas. To asmeņi kļuva vēl garāki, līdz ar to palielinājās šo ieroču svars. Lai padarītu ērtu to lietošanu arī ar divām rokām, rokturi kļuva garāki. Zobenu šķērši ieguva figurālu izveidojumu – to gali tika paliekti lejup pret asmeni vai augšup pret rokturi. Labākai satvēriena aizsardzībai šķērša vidusdaļā parādījās šķērša gredzens, šķērsi ar pogu savienoja izliekta stīpa. Cēsu pils zobens atrasts 1577. gadā uzspridzinātā pils rietumu korpusa drupās, tātad faktiski tas ir viens no agrākajiem Latvijā atrastajiem zobeniem ar aizsargkurvi.

Pie estoka tipa īsā varianta pieder viens zobena asmens fragments (I att.: 4), kas saglabājies 22 cm garumā. Šādi zobeni radīti 15. gadsimta otrajā pusē Šveicē, samazinot estoka tipa garo variantu garumu (Müller 2002, 43–46). Īsā duramā ieroča rokturis bija paredzēts vienrokas satvērienam, šie ieroči bija īpaši pielāgoti cīņai šaurā vidē, kur bija ierobežota cilvēka kustību amplitūda. Estoka tipa īsā varianta zobens un divroku satvēriena (vācu *Zweihander*) zobens attēloti uz Vācu ordeņa Livonijas atzara mestra Hermana fon Brigeneja (miris 1549. gadā) kapa plāksnes, kas novietota Cēsu Svētā Jāņa baznīcā (Kalniņš 2015, 43). Tāpēc šāda zobena atradums tieši Cēsu pilī nav pārsteigums – komtura pils no 1413. līdz 1562. gadam vienlaikus bija arī mestra rezidence. Atbilstošs 16. gadsimta vidus vēsturiskajai realitātei ir arī divu zobenu veidu attēlojums turīga karavīra bruņojumā. Šāda prakse fiksēta 16. gadsimta vidus kāzu aprakstos Rusova *Livonijas hronikā*. Proti, kāzās notikusi pārmērīga alus dzeršana, un "tam, uz kura veselībām dzēra, bija jādara tas pats, ja negribēja dabūt ar īsu zobenu sānos" (Rusovs 1926, 58). Šī ir norāde uz estoka tipa īsā varianta zobena kā duramieroča izmantošanu dūru cīņas attālumā. Pēc pāris rindiņām autors apraksta divroku zobena kā cērtamieroča lietošanu: "Kad visi bija galīgi apdzērušies, tad sākās kaušanās ne tikai uz ielas un priekšnamā, bet arī ģildes namā, sievu un jaunavu klātbūtnē, ka bija jāmeklē glābiņš uz augstiem galdiem un soliem. Laida darbā smagus kaujas zobenus (vācu *Rüting*), kurus varēja cilāt tikai ar abām rokām, un dažam labam pāršķēla galvu vai nocirta roku, un ārstiem bija darbs visu nakti un dienu." (Rusovs 1926, 58) Mestra fon Brigeneja kapa plāksnē attēlotā divu zobenu vienlaicīga nēsāšana un to dažādās funkcijas atbilst rakstītajā avotā minētajai šo ieroču izmantošanai.

Otrs ar garu asmeni aprīkotais durami griežamais ierocis, kas Cēsu pils arheoloģisko priekšmetu kolekcijā saglabājies gandrīz vesels, ir duramais kaujas nazis (1. att.; I att.: 2) jeb t. s. medību duncis (vācu *Degen*). Šis ierocis ir aprīkots ar taisnu, garu, vienpusēji asinātu asmeni un rokturi, kāds raksturīgs zobenam. Kaujas nazis atrasts 1974. gada izrakumos pie hipokausta krāsns, sakrustots ar iepriekš minēto estoka tipa garā varianta zobenu. Medību dunča asmenim trūkst smailes, tā garums ir 72 cm. Asmenim pie muguras veidota abpusēja rieva, kas ir tipiska vēlo eksemplāru pazīme. Šādu rievu duramo kaujas nažu asmeņos sāka veidot kopš 15. gadsimta beigām. Roktura satvēriena daļa aprīkota ar koka čaulu, to aptver haizivs ādas (latīņu *squalus acanthias*) tapsējums, kas ir reti sastopams, pat unikāls materiāls šajā detaļā. Ieroča rokturis aprīkots ar "S" formas šķērsi, kādi parādījās 15. gadsimta otrajā pusē. Satvērienu papildus sargājis augšup paliekts mēles formas vidusvairogs. Roktura poga veidota piramīdas formā, šādas detaļas parādījās 14. gadsimta nogalē. Medību dunči pieder pie duramo kaujas nažu tipa, kādi lietoti vidējā tuvcīņā. Šie ieroči pamatā izmantoti dūrienam, taču bija iespējams veikt arī efektīvu cirtienu. Veseli vēlie kaujas naži

atrasti arī Siguldas (TMR 15220) un Turaidas pilī (TMR plg 8133). Tomēr šiem ieročiem roktura detaļas ir vienkāršākas un veidotas 15. gadsimta otrās puses–16. gadsimta sākuma tradīcijās. Faktiski šie ieroči ir vēlīnie duramie kaujas naži, no kuriem attīstījies medību dunča tips. Citur Eiropā šādus kaujas nažus pieņemts datēt ar 16. gadsimta beigām vai 16./17. gadsimta miju, turpretī Cēsu pils rietumu korpusa iekštelpās šāds medību duncis atradies jau 16. gadsimta pēdējā ceturkšņa sākumā.

Cēsu pilī ir atrasta arī kāda asmens smaile, kas piederīga agrīnam, 16. gadsimtā izmantotam rapiera asmenim (I att.: 5). Smaile veidota vienādmalu trīsstūra formā, tās platums ir 2,5 cm. Tā, visticamāk, nolūzusi, veicot pārāk spēcīgu cirtienu. No viduslaiku zobeniem un kaujas nažiem, kā arī vēlākiem rapieriem arheoloģiskajos izrakumos parasti atrod nolauztas smailes vai asmeņus bez tām – tādas iegūtas Kokneses pilī (LNVM, VI 62: 219, 1027, 3754, 3954) un Rīgā (RVKM, VRVM 183913/ 6).

Izrakumos 2006. gadā, kas norisinājās Cēsu pils iekšējā pagalmā, atrasta ovālas formas roktura poga (I att.: 3). Tā izgatavota no bronzas, tai ir augšupejošs kakliņš, kas aptvēris roktura koka daļu. Poga apakšdaļā rotāta ar slīpām svītrām. Līdzīgas formas pogas izmantotas 16. gadsimta pirmās ceturtdaļas landsknehtu tipa zobenu rokturos. Cēsu pilī atrastā poga ir izmēros mazāka un doba. Tas liek domāt, ka tā nākusi no kāda vieglāka rokturieroča, iespējams, kaujas naža vai lielāka izmēra dunča. Pogas formai līdzības saskatāmas 10.–11. gadsimta zobenu detaļās, kas veidotas pusapaļas, pusmēness vai seglu formā. Prakse zobenu rokturu detaļu stilu aizgūt no agrāka perioda eksemplāru formām nereti piekopta ziemeļu renesanses perioda (15. gadsimta beigas–16. gadsimta sākums) ieroču izgatavošanā (Brūzis 2016, 169).

Nākamo Cēsu pilī atrasto durami griežamo ieroču tipoloģisko grupu veido 34 dunči. Šie ieroči izmantoti tuvās tuvcīņas apstākļos, tie bijuši neaizstājami pēkšņos, negaidītos uzbrukumos un kaujās ierobežotā telpā. Duncis bija vieglākais no visiem tuvcīņas ieročiem, un līdzās cirvim, zobenam, kā arī atsevišķiem šķēpu variantiem tas bijis nozīmīgs ieroču komplekta elements. Tuvcīņā pretinieks parasti centās ar kreiso roku saķert otra labo roku, kas turēja dunci, un izdarīt savu dūrienu. Lai gan cīņā ar dunci svarīga bija veiklība, izšķirošais faktors tomēr bija spēks. Dažādos cīņas paņēmienos duncis tika izmantots dūrienam horizontāli, virzienā no augšas vai otrādi. Dunča satvēriens ar asmeni uz leju nodrošināja efektīvu, spēcīgu dūrienu, tomēr ietekmēja dūrēja manevra un ieroča pārvaldīšanas iespējas. Veicot duroši griezošu triecienu ar dunci no augšas, bija iespējams šim ierocim pielikt maksimālu spēku, lai caurdurtu biezu vilnas vai ādas apģērbu.

A1 variantā iedalīti dunči, kam kaujas daļa veidota pret smaili stiepta taisnleņķa trīsstūra formā (Brūzis 2016, 108). Šo dunču asmeņi ir gari, šķērsgriezumā vienādmalu trīsstūra formā. Mugura vienmērīgi sašaurināta smailes virzienā, plānākajā vietā sarūkot līdz 0,3 cm. Šāds muguras izveidojums padara A1 varianta dunču asmeņus ļoti masīvus. Smailes punkts atrodas muguras augšējā galā, griezējšķautne paliekta atpakaļ tās pēdējā piektdaļā. Asmens un iedzītņa garuma attiecības pret asmens plāksni ir 3–4 : 1. Divi no Cēsu pilī atrastajiem A1 varianta dunčiem saglabājušies gandrīz pilnībā, no pārējiem atrastas tikai asmens daļas (II att.: 1, 2). Vienam veselajam duncim (2. att.: 12) iedzītņa pārejā uz asmeni veidots figurāls, plāns šķērsis (raksta gatavošanas laikā dunci LNVM krājumā neizdevās atrast); otram duncim (II att.: 3) atrašanas brīdī bija saglabājies koka rokturis (raksta gatavošanas laikā dunča rokturi LNVM krājumā neizdevās atrast).

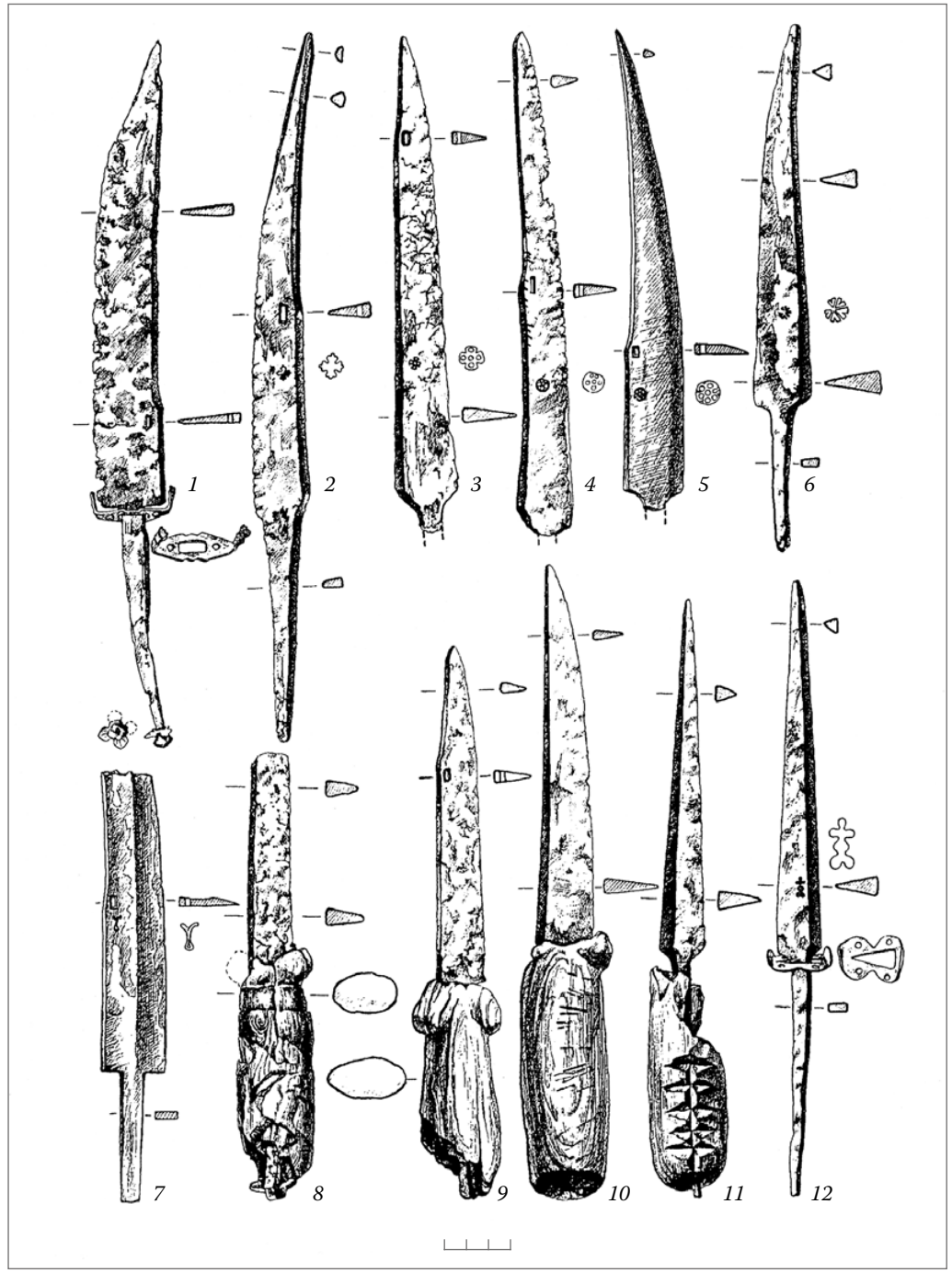

2. att. Cēsu pils izrakumos atrastie nieru dunči
1 – LNVM, VI 213: 3376; *2* – 3408; *3* – 3525; *4* – 3316; *5* – 3407; *6* – 3282; *7* – 3370; *8* – 3306; *9* – 3307; *10* – 3438; *11* – 3526; *12* – 3414
(Apala 1997, 111)

Šos ieročus Zigrīda Apala pieskaitījusi pie kultūrvēsturiskās "nieru dunču" grupas (Apala 1997) – tai raksturīgi divi nelieli nieru formas izlaidumi roktura augšdaļā. Savukārt funkcionāli vairākums šo Cēsu pilī atrasto dunču pieder pie t. s. "bruņu dūreja" (vācu *Panzerstecher*) tipa. Šo duramo ieroču asmens paredzēts stipram tarānveida triecienam starp bruņu plāksnēm. Līdzīgi dunči atrasti izrakumos Kokneses un Turaidas pilī, Balvu Rijnieku kapsētas 2. apbedījumā, kā savrupatradumi Tadaiķu Brenčos un Ludzas novada Lielo Trukšānu ciemā (Brūzis 2016, 106).

A2 variantam piederīgs viens duncis ar taisnu asmens muguru, šauru asmeni un smailes virsotnes leņķi (II att.: 4). Asmens šādiem dunčiem veidots pret smaili stiepta, šaura taisnleņķa trīsstūra formā. Smailes virsotnes punkts atrodas asmens plāksnes muguras galā vai ir par pāris milimetriem nobīdīts viduslīnijas virzienā. A2 varianta dunči bijuši visai izplatīti – tie atrasti pilīs, senpilsētās un lauku iedzīvotāju apbedījumu inventāros. Cēsu pilī atrastajam duncim veidots nieru formas koka rokturis. Starp to un asmeni novietots pusmēness veida dzelzs šķērsis, kas vērsts pret asmens smaili. Gandrīz visi Latvijā atrastie A2 varianta dunči datējami ar 14. gadsimtu, tomēr atsevišķi eksemplāri izmantoti arī 16. gadsimta otrajā pusē.

Cēsu pilī atrasts arī duncis (VI 213: 4451) ar platu asmeni, taisnu asmens plāksnes muguru un platu smailes leņķi (Brūzis 2016, 273, I.VII: 1) (raksta gatavošanas laikā dunci LNVM krājumā neizdevās atrast). Tas pieskaitāms pie A3 varianta, savukārt kultūrvēsturiskās ievirzes ieroču arheoloģijas pētījumos šādi dunči iedalīti t. s. zemnieku (vācu *Bauernwehren*) jeb mājas dunču (vācu *Hauswehren*) grupā, kas izmantoti no 15. gadsimta beigām līdz 16. gadsimta sākumam (Müller/Kölling 1982, 233). Šādi dunči atrasti gan pilīs, gan apbedījumu inventāros vairākās kapsētās un arī kā savrupatradumi.

Dunči, kas aprīkoti ar simetrisku un biezu asmeni, pieskaitāmi pie A4 varianta (Brūzis 2016, 110). Cēsu pilī atrasti divi šādi eksemplāri (II att. 5, 6), tiem visā garumā saglabājies asmens un neliela daļa no iedzītņa. Šādu dunču lietošana līdzīga A1 varianta eksemplāru izmantojumam – funkcionāli tie piederīgi pie t. s. "bruņu dūreja" tipa.

Cēsu pilī atrasti 18 dunči, kas piederīgi A5 variantam (III–VI att.), kam raksturīga atpakaļ viegli paliekta smailes daļa, kas veidota plānāka un ļoti šaurā leņķī. Šie ieroči paredzēti durošiem triecieniem no lejas, augšas vai sāniem, bet frontāla dūriena gadījumā šāda smaile nenofiksējas nedz pretinieka apģērbā, nedz ķermenī, nodarot tikai virspusējus ievainojumus. Uzbrukums ar šāda veida dunci varēja būt efektīvs pret auduma vai ādas apģērbā tērptu pretinieku. Savukārt pret bruņām A5 varianta dunča trieciens nav efektīvs – tas var novest pie asmens smailes atlūšanas. Cēsu pilī atrasti 13 dunči, kas pieskaitāmi A5a apakšvariantam (III–V att.). Tiem raksturīgs lūzums asmens muguras daļā, kas dunča duramajā daļā nodala pamatni un smaili. Asmens plāksnes pamatnes daļā mugura veidota taisna, lūzuma vietā 1/3 no atlikušā garuma nedaudz paliekta uz priekšu, savukārt pati smaile atliekta atpakaļ. Muguras pamatne ir biezāka, bet smailes daļa – plānāka. Pirms lūzuma vietas muguras pamatnē veidots taisnstūra formas caurlauzums (Brūzis 2016, 111, 112). Diviem no Cēsu pilī atrastajiem A5a apakšvarianta dunčiem asmeņi veidoti atšķirīgas formas (III att.: 1, IV att.: 4). To muguras ir taisnas 2/3 no kopējā asmens plāksnes garuma, smaile attiecīgi aizņem 1/3 no asmens garuma. Pieci dunči (VI att.) pieskaitāmi pie A5b apakšvarianta. Tiem asmens smaile paliekta atpakaļ, taču mugura veidota bez izteikta lūzuma. Šiem eksemplāriem asmens plāksne

paplašināta pirmajā ceturtdaļā tās garuma, pēc tam vienmērīgi sašaurināta smailes virzienā. A5b apakšvariantam piederīgie eksemplāri uzskatāmi par A5a apakšvarianta dunču vietējiem atdarinājumiem.

Cēsu pilī atrasti pieci divasmeņu dunči (VII att.), kas piederīgi I tipam un tiek saukti par bazilardiem (franču *baselard*). Tiem veidots garš, plats, pret smaili stiepts asmens. Smaile veidota šaura, abām asmens līnijām sakļaujoties šaurā leņķī. Tikai viena dunča asmens saglabājies pilnā garumā (VII att.: 5). Smailes daļa šim ierocim pastiprināta, to uzbiezinot un veidojot griezumā elipses formā, savukārt pārējā daļā tas ir rombveida. Duncis aprīkots ar šķērsi, kam veidoti smailes virzienā vērsti, profilēti taures formas gali. Identiski dunči Anglijas arheoloģiskajā materiālā datēti ar 15. gadsimta sākumu; ieroču arheoloģijas kultūrvēsturiskās ievirzes pētījumos šādi eksemplāri pieskaitīti ķegļu formas šķērša tipam. Diviem dunčiem saglabājušies asmeņi bez smailēm, ar nelielām iedzītņu daļām (VII att.: 1, 4). No diviem ieročiem atrastas tikai smailes (VII att.: 2, 3). Visi eksemplāri veidoti griezumā romba formas, ar izteiktu vidussķautni. Pateicoties biezajam un slaidajam asmenim, I tipa divasmeņu dunči, līdzīgi kā vienasmens A1 varianta eksemplāri, izmantojami arī frontālam triecienam. Šī tipa dunči datējami ar 14.–15. gadsimtu.

No dunču detaļām Cēsu pilī atrasti trīs atsevišķi šķērši. 2011. gada izrakumos atrastajam, no dzelzs izgatavotajam eksemplāram (CVMM, CM 120801) veidoti smailes virzienā vērsti, profilēti ķegļa formas gali. Ar gandrīz identisku šķērsi aprīkots iepriekš minētais bazilarda (VI 213: 4249) rokturis. Ķegļu formas šķērši sastopami arī vēlāku, piemēram, Maksimiliāna tipa 16. gadsimta pirmā ceturkšņa divasmeņu dunču rokturos (Hermann/Hermann 1985, 4). Otram no dzelzs izgatavotajam šķērsim veidoti asmens smailes virzienā paliekti gali; tas piederīgs antenas tipam (VI 213: 7633). Šādus šķēršus 16. gadsimta otrajā pusē–17. gadsimta sākumā izgatavoja divasmeņu bazilardu vai stiletu rokturiem (Hermann/Hermann 1985, 11, 13, 14). Vienasmens duncim piederīgs trešais šķērsis, kas izgatavots no bronzas figurāla tauriņa formā, ar caurumiņu katrā ārējā stūrī (VI 213: 8112). Šķērša vidū veidots trīsstūra formas caurums, kas acīmredzami kopē dunča vienpusēji asinātā asmens apakšdaļas šķērsgriezumu. Tātad šķērsis bijis ieķīlēts asmens apakšējā daļā, nevis starp rokturi un asmeni uz iedzītņa, kā tas novērojams lielākajai daļai Cēsu pilī atrasto dunču.

Cēsu pils ziemeļu korpusā 2001. gadā veikto izrakumu laikā atrasts masīvs, 33 cm garš šķēpa gals (VIII att.: 1). Tā kaujas daļu veido 3,5 cm plata, slaida lancetes formas lapa ar izceltu vidussķautni, bet sešskaldņa formas uzmava ir 4 cm plata. Šim šķēpam Latvijas arheoloģiskajā materiālā analoga nav, taču plašākas paralēles rodamas 16.–17. gadsimta vācu zemju materiālā. Par šī ieroča saistību ar vācu darbnīcu liecina arī meistara zīme – kvadrātiski iedziļinājumi ar apakšā trīslapja formā izveidotu figūru. Turklāt ap meistarmarku vietām konstatēta bronzas inkrustācija, kā arī kvadrātveida iedziļinājumi, kuros bronzā bijuši iekalti meistara iniciāļi. Šīs pazīmes ir tieša norāde uz vācu ieroču kalēju cunftu produkciju. Uz šķēpa piederību pie medību arsenāla norāda lapas lancetes forma, kā arī masīvums. Dažādās Eiropas zemēs no 15. līdz 16. gadsimtam medībās izmantoti tieši šādas formas šķēpi. Pieļaujams, ka pie šķēpa kāta nedaudz zem uzmavas bijis piestiprināts šķērsis (Müller/Kölling 1982, 180). Tāpēc šādi eksemplāri dēvēti par šķērša jeb sprūda šķēpiem (vācu *Knebelspieß*).

Cēsu Vēstures un mākslas muzejā glabājas medību šķēps (VIII att.: 2), kas atrasts Cēsu pilsētā, tās apkārtnē vai pilī vēl pirms 1974. gadā sāktajiem arheoloģiskās izpētes darbiem. Šis eksemplārs piederīgs t. s. spārnu šķēpu tipam, tam izgatavota pret smaili vērsta šaurleņķa trīsstūra formas lapa ar zemu nolaistiem pleciem un izteiktu vidussšķautni. Spārni veidoti trīsstūra formā. Šķēpa gala garums ir 38,8 cm, lapas platums – 4,7 cm, bet spārnu platums – 9,5 cm.

Šis un pirms tam minētais šķēps galvenokārt bijis paredzēts lielāko un bīstamāko zvēru – mežakuiļu un lāču – medībām. Šādi ieroči bija pietiekami dārgi, piemēram, 1564. gadā seši šķērša šķēpi Livonijā maksāja trīsarpus dālderus, t. i., tikpat, cik zirgs. Viduslaikos medības bija cieši saistītas ar militāro sfēru – mednieks sevi reprezentēja kā varonīgu un drosmīgu vīru (Theuws 2008, 305–307). Viens no topošā bruņinieka drosmes un spēka pārbaudījumiem ietvēra cīņu ar mežakuili, turklāt mednieks drīkstēja būt apbruņots tikai ar šķēpu. Savukārt kopš 15. gadsimta beigām šķērša šķēpus kā tuvcīņas ieročus sāka izmantot kājnieki, visbiežāk landsknehtu vienībās. Līdz ar landsknehtu lielāku pieplūdumu Livonijā 16. gadsimta sākumā vēlie šķēršu tipa šķēpi nonāca arī Latvijas teritorijā. Būtiskas ziņas par Cēsu pils arsenālā bijušo medību šķēpu lietošanu kaujā sniegtas Rennera hronikā. Aprakstot 1558. gada Cēsu šafera došanos uz Paidi, hronists min karaspēkā iesaukto latviešu (viduslejasvācu *Litten*) bruņojumu – krūšu un muguras bruņas un šķērša šķēpus (Dunsdorfs 1966, 124, 125). Konfrontējot rakstītā avota sniegtās ziņas ar abu atradumu kontekstu, tos iespējams precīzāk datēt, kā arī otro medību šķēpu saistīt ar Cēsu pils arsenālu.

DURAMIE IEROČI

Pie šīs tuvcīņas ieroču funkcionālās apakšgrupas pieder trīs Cēsu pilī atrastie pīķu gali. Pirmajam veidota pagarināta, griezumā romba formas smaile (IX att.: 1). Šādas formas pīķi pieskaitāmi pie baltkrievu pētnieka Nikolaja Plavinska izdalītā V. 2 varianta (Плавинский 2008, 366). Līdzīgi pīķi, kas datējami ar 15.–16. gadsimtu, atrasti Ikšķiles ciema vietā, Kokneses, Lokstenes un Mārtiņsalas pilī, kā arī Rīgas un Valmieras vecpilsētā.

Savukārt V. 3 variantam piederīgajam pīķim (IX att.: 2) veidota īsa un liela diametra uzmava, kā arī īsa un masīva smaile. Šādi ieroči, datēti ar 16. gadsimtu, atrasti Sēlpils, Kokneses, Turaidas un Valmieras pilī.

Trešajam pīķim (IX att.: 3) veidota neliela vienādsānu trīsstūra formas lapa, uzmavas apakšdaļā divi gari pagarinājumi. Lielā skaitā šādi pīķu gali atrasti Kokneses pilī, kur to izmantošanas beigas datētas ar 1701. gadu, kad sakšu garnizons pirms atkāpšanās nocietinājumu daļēji uzspridzināja (Ruša 1998, 60).

Salīdzinoši mazais pīķu atradumu skaits skaidrojams ar to, ka šie ieroči Austrumbaltijā parādījās 13. gadsimta sākumā līdz ar Rietumeiropas karošanas tradīcijām, kurās īpaša nozīme bija smagi bruņotajai kavalērijai. Pirms 13. gadsimta kavalērijai kā pastāvīgai ieroču šķirai kaujās mežainajā apvidū nebija izšķirošas nozīmes, tāpēc īpašs jātnieku ieroču komplekts šajās teritorijās neveidojās. 14.–15. gadsimtā pīķus izmantoja maz, savukārt 16. gadsimtā šos kavalērijas bruņojumam tipiskos garkāta ieročus plaši sāka lietot landsknehtu kājnieku vienības. Pīķiem, kam bija jāuztver spēcīgs tarāna tipa trieciens, raksturīgas liela diametra uzmavas, kam apakšdaļā veidoti caurumi fiksācijas naglām un pārsvarā nav šuvju. Uzmavai bija jābūt kvalitatīvi izgatavotai un piestiprinātai, jo tieši šī daļa pārnesa triecienu tālāk uz koka kātu. Tāpēc kopš 17. gadsimta pīķu uzmavām piestiprināti divi pagarinājumi.

CĒRTAMIE IEROČI

Cēsu pilī atrasti pieci cirvji, kas datējami ar 14.–16. gadsimtu. Šajā periodā aizvien vairāk sastopami universālas pielietojamības cirvji, bet pie kaujas ieročiem pieskaitāmi tikai atsevišķi tipu varianti. Lielāko daļu cirvju šajā periodā var pieskaitīt pie "mājas" jeb "zemnieku" ieroču kategorijas – vajadzības gadījumā ikdienā izmantotais rīks varējis tikt lietots arī kaujā.

Viens cirvis (X att.: 1) piederīgs C1 variantam, kam raksturīgs vidēji garš, griezumā skaldņots piets ar 5–8 skaldnēm. Šādi eksemplāri atrasti Valmieras pilī, Augustinišķu, Puzes Lejaskroga, Pukuļu un Balvu Rijnieku kapsētu kapu inventāros, Siguldas Jūdažos, Ludzas lielā ezera krastā, Katlakalna Parumbā un Rīgas apkārtnē. Cirvji datējami ar 14. gadsimta otro pusi–15. gadsimtu. Pie ieročiem tos liek pieskaitīt pieta daļā veidotais skaldņojums.

Divi Cēsu pilī atrastie cirvji piederīgi C3 variantam. No tiem pirmais (X att.: 2) atrasts 1985. gadā pils rietumu nogāzē zem 1,5 m biezas drupu kārtas līdzās 1577. gada pils aplenkuma laikā krituša krievu karotāja mirstīgajām atliekām (Apala 2007, 52). Cirvis ir 14 cm augsts ar 12 cm platu, plānu asmeni, masīvu pieta daļu, kam veidots pietsegas pagarinājums kāta virzienā un trīsstūra formas kātcaurums. Cirvis, kas datējams ar 16. gadsimta otro pusi, pieder pie tipiskiem kaujas ieročiem. Otram Cēsu pilī atrastajam C3 varianta cirvim (X att.: 3) veidots muguras lejasdaļā paplašināts un plāns bārdas veida asmens, pret kātu pagarināta, griezumā taisnstūra formas pieta daļa. Šādi ar plānu asmeni aprīkoti ieroči attīstījušies no 14. līdz 16. gadsimtam no Austrumeiropā un Ziemeļeiropā izmantotajiem universālas pielietojamības cirvjiem, kas Latvijā iedalīti C2 variantā (Brūzis 2016, 182, 183).

Divi Cēsu pilī atrastie cirvji (XI att.: 1, 2) piederīgi C4 variantam. Tiem raksturīgs liels augstums, izteikti masīvas pieta daļas, platāki un īsāki kakli, kā arī šaurāki un augstāki asmeņi. To muguras ir taisnas, kātcaurumi – griezumā trīsstūrveida, kaklu platums pārsniedz to augstumu. Šādi eksemplāri atrasti izrakumos Valmieras un Turaidas pilīs un Rīgā, bet kā savrupatradumi – Kuldīgas pils apkārtnē, Talsu Vilkumuižas ezerā, Laidzes Lazdukalniņā, Katlakalna Parumbā, Priekuļos, Rīgas vecpilsētā un Turaidas apkārtnē.

KOMBINĒTU FUNKCIJU IEROČI

Cēsu pilī atrasta tuvcīņas ieroča kaujas daļa, kurā kombinēts cirvis un dzelksnis (XI att.: 3), kas dēvēts arī par cirtni. Tas ir t. s. mordaksta (vācu *Mordaxt*, tulkojumā – slepkavības cirvis) tipa cirvis. Šie ieroči radīti Rietumeiropā, to agrīnā stadija hronoloģiski atbilda helebaržu attīstības sākumposmam, kā arī vienkāršo cirvju tipoloģiskajai

daudzveidībai Latvijā 14. gadsimta pirmajās desmitgadēs. Pēc mordaksta tipa funkcionālā panīkuma šos ieročus 15. gadsimta otrajā pusē kājnieku vienībās aizvietoja garkāta tipa cirvji (angļu *pollaxe, poleaxe*). Šo kombinēto funkciju ieroču kaujas daļu papildināja perpendikulāri cirvja asmenim pieta galā piestiprinātā pīķa smaile, bet dzelksni nereti aizvietoja āmura galva.

Cēsu pilī atrastais eksemplārs aprīkots ar D1 varianta cirvja asmens plāksni, tāpēc datējams ar 14.–15. gadsimtu Savukārt duramo daļu veido taisns piramīdveida un griezumā kvadrāta formas dzelksnis. Pieta daļa šķērsgriezumā trapeces formas, tā nedaudz pagarināta kāta virzienā. Līdzīgi ieroči Latvijā atrasti arī Rīgā un tās apkārtnē, kā arī Sabiles senpilsētā. Lai gan cirvis tradicionāli bijis kājnieku ierocis, ne visus mordaksta tipa eksemplārus iespējams droši pieskaitīt pie garkāta vai īskāta ieročiem. Domājams, ka Cēsu pils cirvis bijis iestiprināts garākā kātā, uz ko norāda salīdzinoši lielie tā izmēri.

BALLISTISKIE IEROČI

Ballistisko ieroču funkcionālā grupa ietver tādus kaujai un medībām paredzētus rīkus, kas šāviņu šāvēja noteiktā virzienā raida ar loku uzvilktas stiegras vai aizdedzināta šaujampulvera radītu spēku, kā arī dažādu mehānismu uzvilktas un šāviena brīdī atbrīvotas sviras palīdzību. Raksta sadaļā par ballistiskajiem ieročiem tiks analizēti arī to šāviņi – bultas un lodes.

Pie Cēsu pilī atrastajiem stiegras ballistiskajiem (tos dažkārt dēvē arī par torsiona vai mehāniskajiem ieročiem) pieder dažādi ar loku un arbaletu saistīti atradumi (XII, XIII att.). Cēsu pilī 1451. gadā Vācu ordeņa vizitatoru sastādītajā revīzijas aktā minēts, ka nocietinājumā atradušies 40 arbaleti un piecas mucas bultu (LUB 1905, 128).

1981. gadā, veicot izrakumus aizsarggrāvī, kas atdala galveno pili un priekšpili, iegūts no koka izgatavots arbaleta loks (XIII att.), kas vismaz Baltijas mērogā vērtējams kā unikāls atradums. Lokam trūkst tikai nelielas daļas no viena gala. Detaļas labo saglabātību veicinājis mitrais kultūrslānis, kurā tas tika atrasts (Apala 1982, 11). Parasti arbaleta loki darināti no oša vai īves, tie bijuši 71–97 cm gari (Пейн–Голлуэй 2007, 21–23, 74). Savukārt Cēsu pils atradums ir 80 cm garš un izgatavots no skuju koka (Apala 1982, 11). Tā kā loka vidusdaļā nav veidoti caurumi, tas pie laides ticis stiprināts ar virvi vai cīpslām. Gan loka materiāls, gan piestiprināšanas veids vedina domāt, ka loks ir vietējais darinājums un piederīgs 13.–14. gadsimtā izmantotam arbaletam.

Arbaleta stiegras palaišanas mehānismam jeb atslēgai piederīgas divas no dzelzs izgatavotas sprūda sviras (dēvētas arī par gaili vai mēlīti), kas atrastas nogāzē aiz galvenās pils rietumu korpusa un ziemeļu torņa. Viena svira (XII att.: 2) saglabājusies pilnībā, tā ir 33 cm gara, savukārt otrai detaļai (XII att.: 1) trūkst sprūda daļas. Abas sviras veidotas tradicionālajā "S" formā un ir raksturīgas arbaletiem, kādi tika izmantoti līdz 15. gadsimtam.

Pie stiegras palaišanas mehānisma pieder arī četri cilindra formas ritentiņi jeb t. s. rieksti (XII att.: 3–6). No arbaleta laides detaļām vai to pusfabrikātiem atrastas gan nosegplāksnes jeb vadulas, gan sānu nosegplāksnes, gan resgaļa plāksnes un to sagataves. Lai gan dažādas pie arbaleta laides piestiprinātās plāksnes nereti tikušas izgatavotas arī

no tērauda, visas Cēsu pilī atrastās detaļas veidotas no aļņa vai brieža raga un tiks sīkāk aplūkotas "Cēsu pils rakstu" ceturtajā sējumā.

Cēsu pilī atrasts no vara sakausējuma izgatavots priekšmets, kas, visticamāk bijis izmantots kā arbaletista vairoga vizieris (XII att.: 7). Lai gan tas piederīgs 15.–16. gadsimta sākuma aizsardzības bruņojumam, šādi vizieri arheoloģiskajos izrakumos tiek atrasti ļoti reti, tāpēc šeit pelnījis plašāku aprakstu. Atklātā laukā, aptuveni vienu minūti pārlādējot ieroci, arbaletists no pretinieka bultām slēpās aiz liela, īpaša pavēzes tipa bieza koka vairoga (angļu *storm shield*, vācu *Sturmwand),* kas no ārpuses tapsēts ar ādu (Пейн–Голлуэй 2007, 14, 52). Tā augšdaļā, vidū esošais caurlauzums no ārpuses bija nosegts ar caurumotu metāla vizieri pretinieka novērošanai. Arbaletists varēja izšaut ar vienu roku, ar otru turot vairogu, to atbalstot uz nūjas vai iedurot zemē ar tam piestiprinātu divu metāla smaiļu palīdzību. Cēsu pils ziemeļu torņa pakājē atrastais vizieris izgatavots kvadrāta formā; tā izmēri 10 x 10,5 cm. Caurumotā viziera daļa veidota apļa formā, uz ārpusi reljefa, tās diametrs 5,5 cm. Vizieris pie vairoga bijis stiprināts ar kniedēm, par ko liecina apaļais caurums katrā detaļas stūrī. Viziera pašā centrā redzams bojājums, ko, visticamāk, atstājusi tajā iešauta pretinieka bulta – viens no caurumiem trieciena rezultātā paplašināts uz sāniem trīsstūra formā.

Cēsu pilī atrasts ap 700 bultu un to galu. Procentuāli šo stiegras šaujamieroču lādiņu aptuvenās proporcijas pēc to iekātojuma veida ir 13 % iedzītņa un 87 % uzmavas bultu gali. Lielāko daļu no tiem saturējis 1975. gadā atsegtais bultu kopatradums. Domājams, ka tas atradies īpaši veidotā noliktavā – viduslaiku nocietinājumos bultas glabātas sakrautas krāvumos, bet to dzelzs gali – mucās vai koka kastēs (Пейн–Голлуэй 2007, 24). Pilī atrastās uzmavas bultas piederīgas vismaz astoņiem tipiem un variantiem. Ļoti svarīgas liecības par arheometalurģiju Cēsu pilī sniedz četru arbaleta un loka bultu pusfabrikāti. Tie liecina, ka pilī darbojies kātieroču kalējs, kas bijis atbildīgs par bultu galu un, iespējams, arī šķēpu, pīķu un cirvju izgatavošanu. Jāsecina arī, ka arbalets nav bijis vienīgais stiegras ballistiskais šaujamierocis Cēsu pilī – vismaz 13. gadsimta pirmajās desmitgadēs nocietinājumā ticis lietots arī loks.

Uguns jeb šaujampulvera ballistiskie ieroči, to lodes un pulveris Cēsu pils arsenālā ieņēma svarīgu vietu vismaz kopš 15. gadsimta vidus. Nav šaubu, ka šie ieroči un pulveris nocietinājumā glabāti jau agrāk, iespējams, kopš 14. gadsimta beigām, tomēr drošu to

3. att. Cēsu pils ziemeļu torņa pagrabā 1960. gadā atrastie arbaleta bultu fragmenti (CVMM, CM 9301)
J. Vīksnas foto, 2017

klātesamību pilī visagrāk datējis 1451. gada piļu vizitācijas protokols. Tajā teikts, ka pilī glabājas divarpus mucas pulvera, pusmuca sēra, seši akmens un 10 svina ložu šaušanai paredzēti lielgabali (LUB 1905, 128). Cēsu pilī glabātie ugunsieroči uzskaitīti arī Helevega hronikā iekļautajā 1481. gada situācijas aprakstā, 1554. gada 3. jūnijā nosūtītā vēstulē, Rennera hronikā, aprakstot 1556. un 1558. gada notikumus, pēc nocietinājuma ieņemšanas 1577. gadā sastādītajās Ivana IV Bargā t. s. Karaspēka izvietojuma grāmatās, kā arī 1582. un 1590. gadā veikto pils inventarizāciju protokolos (Barišņikovs 2017, 130–133).

Cēsu pils arheoloģiskajos pētījumos iegūts ievērojams skaits ugunsieroču un to fragmentu. Viena no nozīmīgākajām atradumu grupām ir trīs pistoles ar rata aizdedzes mehānismu (XIV att.). Vislabāk saglabājusies ir pils rietumu korpusa trešajā pagrabtelpā 2005. gada izrakumos iegūtā pistole (XIV att.: 3), kas datējama ar 16. gadsimta 70. gadiem (Barišņikovs 2017, 139). Tipoloģiski līdzīgs ir 1974. gadā rietumu korpusa otrajā pagrabtelpā uzietais ierocis (XIV att.: 1). Atraduma apstākļi norāda, ka arī šī pistole kultūrslānī nokļuvusi 1577. gadā, sagrūstot rietumu korpusam. Trešā pistole (XIV att.: 2) atrasta 1984. gadā t. s. grāvja ēkā veiktajos izrakumos (Apala 1986, 9). Ieroča stobra tievgalī saglabājies ornamentēts raga rotājums. Cēsu pilī atrasts ievērojams skaits rokas ugunsieroču stobra, pastobres un laides raga rotājumu.

2006. gadā netālu no Livonijas kara laikā sagruvušā rietumu korpusa pagalma sienas atrasts 62 centimetrus garš astoņskaldņots arkebūzas stobrs (XV att.: 1). Pamatojoties uz līdzīgu arkebūzu datējumu citās ieroču kolekcijās, šī stobra izgatavošanas laiks attiecināms uz 16. gadsimta 30.–50. gadiem (Barišņikovs 2017, 136). Cēsu pils arheoloģisko senlietu kolekcijā atrodams vēl kādas arkebūzas stobra fragments (XV att.: 2), taču līdz šim nav izdevies noskaidrot tā atrašanas laiku un vietu. Vēl kādas arkebūzas stobram piederīgs bijis 2008. gadā pils iekšpagalma kultūrslānī atrastais pulvera plauktiņš ar vāciņu (XV att.: 3). Arī par pulvera pannu sauktās detaļas funkcija bija saturēt šaujampulvera devu un pēc saskarsmes ar degli pa urbumu stobra sienā uguni novadīt līdz galvenajam šaujampulvera lādiņam stobra resgalī.

Līdztekus klasiskajām, caur stobra tievgalu lādējamām arkebūzām, sākot no 15. gadsimta 70. gadiem, tika gatavoti arī no stobra resgaļa lādējami ugunsieroči (4. att.). Lai šādu ieroci sagatavotu šaušanai, tā resgalī bija jāievieto jau iepriekš ar šaujampulveri, lodi

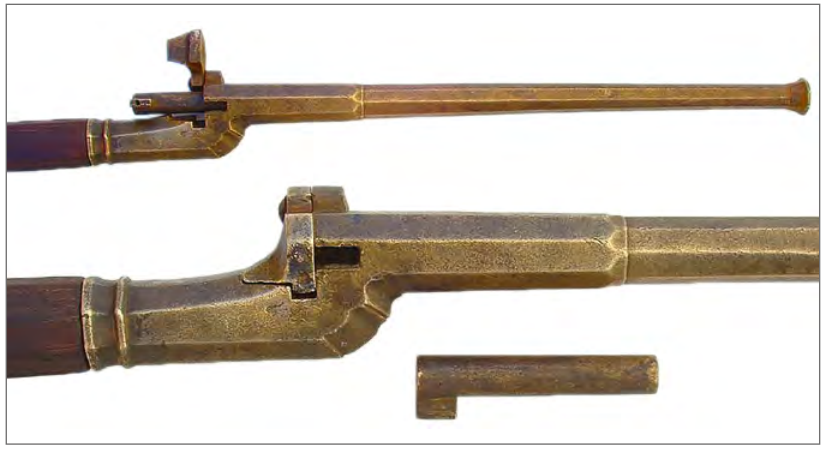

4. att. No stobra resgaļa lādējama arkebūza. Vācija, ap 1500. g. *(Rietsche 2007)*

un prapi pielādēta kamera. Cēsu pilī atrastas divas šādas stobra resgaļa kameras – viena 1974. gadā, atsedzot rietumu korpusa pagrabtelpas (XV att.: 4), savukārt otra – 2008. gadā, iekšpagalma arheoloģiskās izpētes laikā (XV att.: 5). Otrajai kamerai saglabājies ar bronzas vāciņu noslēdzams pulvera plauktiņš.

Cēsu pilī atrasti trīs rokas ugunsieroču aizdedzes mehānismi – t. s. degļa atslēgas (XVI att.: 1–3). Degļa atslēgu veidoja gareniski stiepta taisnstūra formas plāksne, kuras vienā galā uz ass piestiprināts "S" formas gailis ar koniskas formas uzmavu gruzdošam deglim, bet otrā galā – palaišanas svira ar atsperi. Pilnīgākais šīs ieroča daļas paraugs Cēsu pils senlietu kolekcijā ir 1975. gadā atrastā degļa atslēga (XVI att.: 1), ko veido 22,6 cm gara plāksne, svira un gailis. 2008. gadā iegūtajam atradumam (XVI att.: 2) saglabājusies 14 cm gara plāksne ar atsperi. Trešais aizdedzes mehānisma eksemplārs Cēsu pilī atrasts 1927. gadā veiktajos izrakumos (XVI att.: 3). Izrakumu pārskatā iekļautais fotoattēls liecina, ka no tā bija saglabājusies 19 cm gara plāksne un gailis (Dzirkalis 1927, 51); pats priekšmets senlietu kolekcijā vairs nav atrodams. Cēsu pils atradumu klāstā ir arī vairākas aizdedzes mehānisma detaļas. 1993. gadā atrasta degļa atslēgas atspere (XVI att.: 4), savukārt dažādos izrakumu gados iegūti kopumā deviņi gaiļi un to fragmenti (XVI att.: 5–13).

Visai smagie 16. gadsimta beigu un 17. gadsimta rokas ugunsieroči lauka kaujas apstākļos balstīti uz koka kāta, kura augšpusē piestiprināta "U" formas detaļa (t. s. dakša), bet lejasdaļā – smails apkalums. Šāds balsts, kura garums nereti sasniedza 1,5 m, varēja tikt izmantots arī tuvcīņā kā pīķis. Proti, pēc šāviena izdarīšanas situācija kaujas laukā varēja mainīties un šāvējs varēja nonākt tuvcīņas apstākļos, kur aizsardzībai noderēja ar pīķa galam līdzīgu apkalumu aprīkotais ieroča balsts. Cēsu pilī atrastās dakšas (XVII att.: 1) zari uz ārpusi atrotīti, uzmavas augšdaļā lodveida paresninājums, bet apakšdaļā – valnītis. Kāta lejasgala apkalumi (XVII att.: 2, 3) izgatavoti sašaurinātas, smailas uzmavas formā.

Cēsu pils arheoloģisko priekšmetu kolekcijā kataloģizēts arī 20. gadsimta sākuma šautenes durklis (VI 213: 4263). Tas piederīgs Arisaka šautenei, kādas Pirmā pasaules kara laikā atradās Krievijas armijas bruņojumā. Durklis līdzīgs slaidam, garam pīķim, tas veidots griezumā krusta formā ar uzasinātu smaili.

No smagajiem ugunsieročiem Cēsu pilī atrasti divi stobru fragmenti un viens riteņa apkalums. No bronzas izgatavotais lielgabala stobra fragments (XX att.: 1) atrasts 1986. gadā, veicot izrakumus pils rietumu nogāzē. Stobra iekšējais diametrs bijis apmēram 3,6 cm. No melnā metāla izgatavotā lielgabala stobra (XX att.: 2) (tā iekšējais diametrs bijis apmēram 6 cm) atrašanas vietu un laiku nav izdevies noskaidrot. Jāpieņem, ka abi lielgabala stobri plīsuši šāviena rezultātā pa garenvirziena asi. Šādu izmēru lielgabali, kam līdzīgi 1451. gada Cēsu pilī veiktās vizitācijas protokolā apzīmēti ar terminu *Lothbochze* (LUB 1905, 128), paredzēti šaušanai ar svina lodēm. 1978. gadā pils dienvidu pusē atrastais riteņa apkalums (XX att.: 3) saglabājies 60 cm garumā. Tas veidots no plakandzelzs posmiem, kas pie riteņa koka loka stiprināti ar naglām un skavām. Detaļas liekuma leņķis ļauj aprēķināt rata ārējo diametru, kas bijis ap 140 cm. Gan apkaluma masīvums, gan izmērs liek secināt, ka rats piederējis lafetei, uz kuras uzstādīts ļoti smags, liela kalibra lielgabals, kas paredzēts šaušanai ar akmens lodēm. Šādi šaujamieroči 1451. gada vizitācijas protokolā apzīmēti ar terminu *Steynbochzen* (LUB 1905, 128).

Cēsu pilī atrasts aptuveni 1200 ložu (Lapiņš 2018, 37), kas pieskaitāmas pie masveida atradumiem arheoloģisko izrakumu laikā. Lodes izgatavotas no akmens, dzelzs un svina,

tās ir dažādu kalibru, kas norāda uz to piederību visdažādāko ugunsieroču lādiņiem. Pistoļu un arkebūzu svina ložu izgatavošanai Cēsu pilī izmantotas īpašas stangas. 12 Cēsu pilī atrastās ložu lejamās stangas (XVIII, XIX att.) lietotas svina ložu izgatavošanai ierastajos izmēros – diametrā no 1,1 līdz 1,8 cm. Savukārt divi instrumenti bijuši paredzēti maza kalibra lielgabala ložu izgatavošanai. 2001. gadā atrasto dzelzs stangu (XVII att.: 4) galos piekniedēta divdaļīga bronzas lejamveidne, kurā ielietā lode bijusi aptuveni 5 cm diametrā. 1974. gadā atrasta bronzas kausiņa puse (XVII att.: 5) no līdzīgas konstrukcijas darbarīka, ar kuru atlejama lode 4 cm diametrā. Lodes lietas ne tikai stangās, bet arī lejamveidnēs. Divu šādu lejamveidņu puses atrastas arī Cēsu pilī. Pirmā uzieta 1960. gadā, veicot izrakumus ziemeļu torņa pagrabtelpā (XVII att.: 6). Tā izgatavota no iedzeltena smilšakmens (?) un bijusi paredzēta 2,6 cm lielu ložu atliešanai. Šāda izmēra lodes izmantotas āķa bisēm, kādas minētas 1582. un 1590. gada Cēsu pils revīzijas protokolos (Revīzija 1582, 431; Revīzija 1590, 443). Apmēram 1 cm mazas svina lodītes varēja atliet akmens lejamveidnē (XVII att.: 7), kuras viena puse atrasta 1988. gadā, veicot izrakumus nogāzē aiz pils rietumu korpusa.

Cēsu pilī raksturīgs daudzveidīgs ieroču klāsts, kas īpaši bagātīgs bijis kopš 14. gadsimta. Tas ir saprotams, jo Cēsu pils jau tolaik funkcionēja kā viens no Vācu ordeņa Livonijas atzara militārajiem un administratīvajiem centriem (Dzenis 2018, 24). Pils nozīmība vēl vairāk pieauga pēc 1484. gada, kad Cēsis kļuva par Livonijas mestru rezidenci.

Pils arheoloģisko priekšmetu kolekcijā pārstāvēti visa Livonijas perioda, bet visvairāk – 16. gadsimta ieroči. 14. gadsimta arheoloģisko senlietu klāstā ietilpst divi cirvji. 15. gadsimta slānī atrasti gandrīz visu Latvijā sastopamo šī perioda tipu dunči, kā arī C1 varianta un mordaksta tipa cirvis. Savukārt 16. gadsimta materiāls liecina, ka šajā laikā Cēsu pils arsenālā atradušies Eiropā modernākie un dārgākie laikmeta durami griežamie ieroči, to skaitā estoka tipa zobens, ar dārgām roktura detaļām aprīkots medību duncis un rapieris. 16. gadsimta bruņojums, domājams, saistāms ar Livonijas karu, kura laikā Cēsīs notika plaša karaspēka masu koncentrēšanās (Dzenis 2018, 21); pils senlietu klāstā par to liecina landsknehtu iecienīto medību šķēpu un pīķa atradumi. Lielgabalu stobru fragmenti un lafetes riteņa apkalums datējami ar 16. gadsimtu. 17. gadsimta pils arheoloģiskajā slānī, kas veidojies zviedru un poļu militāro sadursmju krustugunīs, no tuvcīņas ieročiem atrasts viens pīķa gals ar uzmavas pagarinājumiem.

Pie ļoti retiem atradumiem jāpieskaita pilī atrastie 16. gadsimta arkebūzu stobri, to resgaļu kameras un trīs pistoles ar rata atslēgu. Savukārt kā Baltijas mērogā unikāli bruņojuma atradumi Cēsu pilī jāmin medību duncis, kura rokturis tapsēts ar haizivs ādu, arbaleta koka loks un arbaletista vairoga vizieris. Katrs no tiem pelnījis atsevišķu, detalizētu publikāciju. Noslēgumā jāatzīmē, ka starp Livonijas perioda nocietinājumiem līdzīgs, tomēr nedaudz mazāks ieroču atradumu skaits iegūts vienīgi Kokneses pilī (Brūzis 2016, 45). Citās Livonijas pilīs no kopējā senlietu skaita militāra rakstura atradumi parasti veido ne vairāk kā 4 %.

I att. Dažādi durami griežamie ieroči
1 – duramā jeb estoka tipa garā varianta zobens (LNVM, VI 213: 292); *2* – duramais kaujas nazis jeb t. s. medību duncis (LNVM, VI 213: 291); *3* – zobena vai kaujas naža roktura poga (CVMM, CM 107966); *4* – zobena asmens fragments (LNVM, VI 213: 3318); *5* – rapiera asmens smaile (LNVM, VI 213: 3986)
G. Indrēvica foto, 2019

II att. A1 (1–3), A2 (4) un A4 (5, 6) varianta dunči
1 – LNVM, VI 213: 1669; *2* – LNVM, VI 213: 1763; *3* – LNVM, VI 213: 3526; *4* – LNVM, VI 213: 3281; *5* – LNVM, VI 213: 2804; *6* – LNVM, VI 213: 4106
G. Indrēvica foto, 2019

III att. A5a varianta dunči
1 – LNVM, VI 213: 3307; *2* – LNVM, VI 213: 3316; *3* – LNVM, VI 213: 3370; *4* – LNVM, VI 213: 3371
G. Indrēvica foto, 2019

IV att. A5a varianta dunči
1 – LNVM, VI 213: 3376; *2* – LNVM, VI 213: 3407; *3* – LNVM, VI 213: 3408; *4* – LNVM, VI 213: 3525; *5* – LNVM, VI 213: 4145
G. Indrēvica foto, 2019

V att. A5a varianta dunči
1 – LNVM, VI 213: 4258; *2* – LNVM, VI 213: 4385; *3* – LNVM, VI 213: 5517; *4* – LNVM, VI 213: 6803
G. Indrēvica foto, 2019

VI att. A5b varianta dunči
1 – LNVM, VI 213: 2387; *2* – LNVM, VI 213: 3282; *3* – LNVM, VI 213: 3306; *4* – LNVM, VI 213: 3438; *5* – LNVM, VI 213: 4455
G. Indrēvica foto, 2019

VII att. I tipa divasmeņu dunči jeb t. s. bazilardi
1 – LNVM, VI 213: 382; *2* – LNVM, VI 213: 2298; *3* – LNVM, VI 213: 2885; *4* – LNVM, VI 213: 4130; *5* – LNVM, VI 213: 4249
G. Indrēvica foto, 2019

VIII att. Medību šķēpu gali
1 – LNVM, VI 213: 8740; *2* – CVMM, CM 94
G. Indrēvica foto, 2019

IX att. Pīķu gali
1 – LNVM, VI 213: 4178; *2* – LNVM, VI 213: 4575; *3* – LNVM, VI 213: 5792
G. Indrēvica foto, 2019

X att. C1 (1) un C3 (2, 3) varianta cirvji
1 – LNVM, VI 213: 274; *2* – LNVM, VI 213: 4784; *3* – LNVM, VI 213: 8690
G. Indrēvica foto, 2019

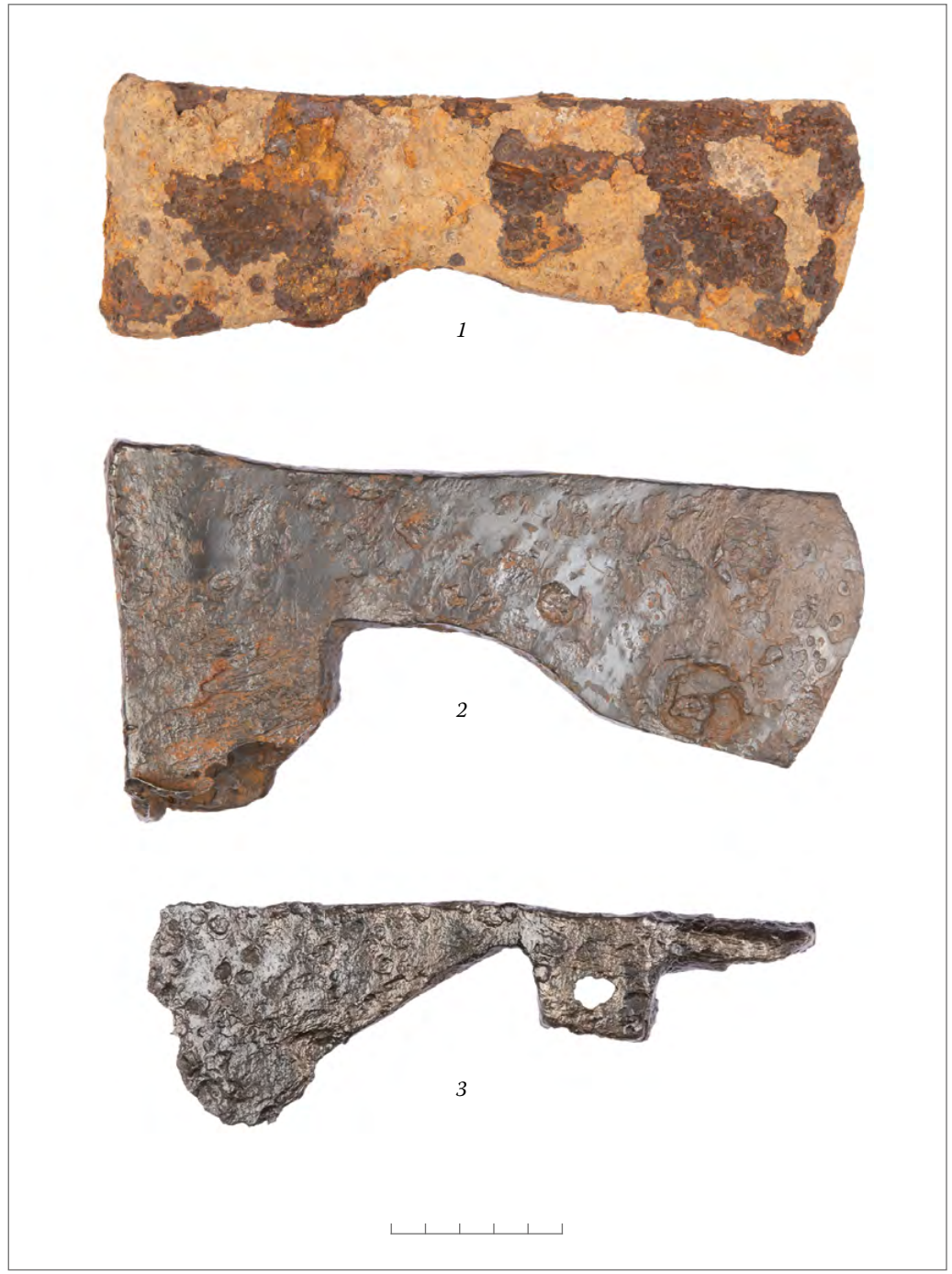

XI att. C4 varianta cirvji (1, 2) un mordaksta tipa cirvis (3)
1 – LNVM, VI 213: 2465; *2* – LNVM, VI 213: 4127; *3* – LNVM, VI 213: 68
G. Indrēvica foto, 2019

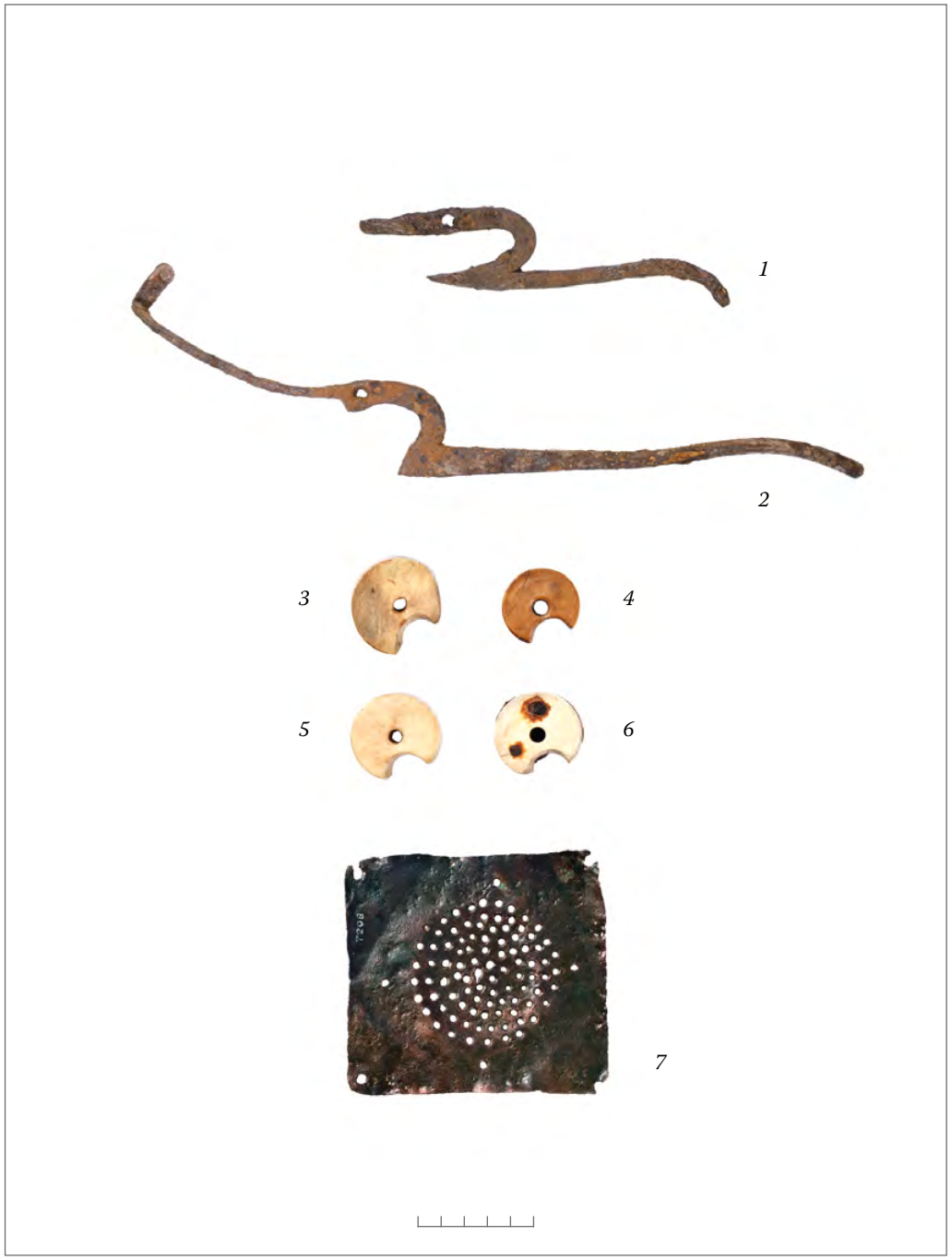

XII att. Arbaletu detaļas
1, 2 – sviras (LNVM, VI 213: 5710; 8248); *3–6* – t. s. rieksti (LNVM, VI 213: 1625; 3433; 5178; 7472); *7* – arbaletista vairoga vizieris (LNVM, VI 213: 7298)
R. Kaniņa foto, 2019

XIII att. Arbaleta loks (LNVM, VI 213: 2896)
A. Opoļska foto, 2019

XIV att. Pistoles ar rata aizdedzes mehānismu
1 – LNVM, VI 213: 185; *2* – LNVM, VI 213: 4066; *3* – CVMM, CM 10534
G. Indrēvica foto, 2019

XV att. Arkebūzu detaļas
1 – stobrs (CVMM, CM 115076); *2* – stobra fragments (LNVM, bez inv. numura);
3 – pulvera plauktiņš (CVMM, CM ZP 38713); *4, 5* – arkebūzas stobra resgaļa kameras (LNVM, VI 213: 826; CVMM, CM ZP 37077)
A. Opoļska foto, 2019

XVI att. Rokas ugunsieroču aizdedzes mehānismi un to fragmenti
1 – LNVM, VI 213: 380; *2* – (Dzirkalis 1927); *3* – CVMM, CM 111068; *4* – LNVM, VI 213: 7652; *5* – LNVM, VI 213: 2920; *6* – LNVM, VI 213: 2083; *7* – LNVM, VI 213: 367; *8* – LNVM, VI 213: 188; *9* – LNVM, VI 213: 223; *10* – LNVM, VI 213: 384; *11* – CVMM, CM ZP 37432; *12* – CVMM, CM ZP 37431; *13* – CVMM, CM ZP 38694
R. Kaniņa foto, 2019

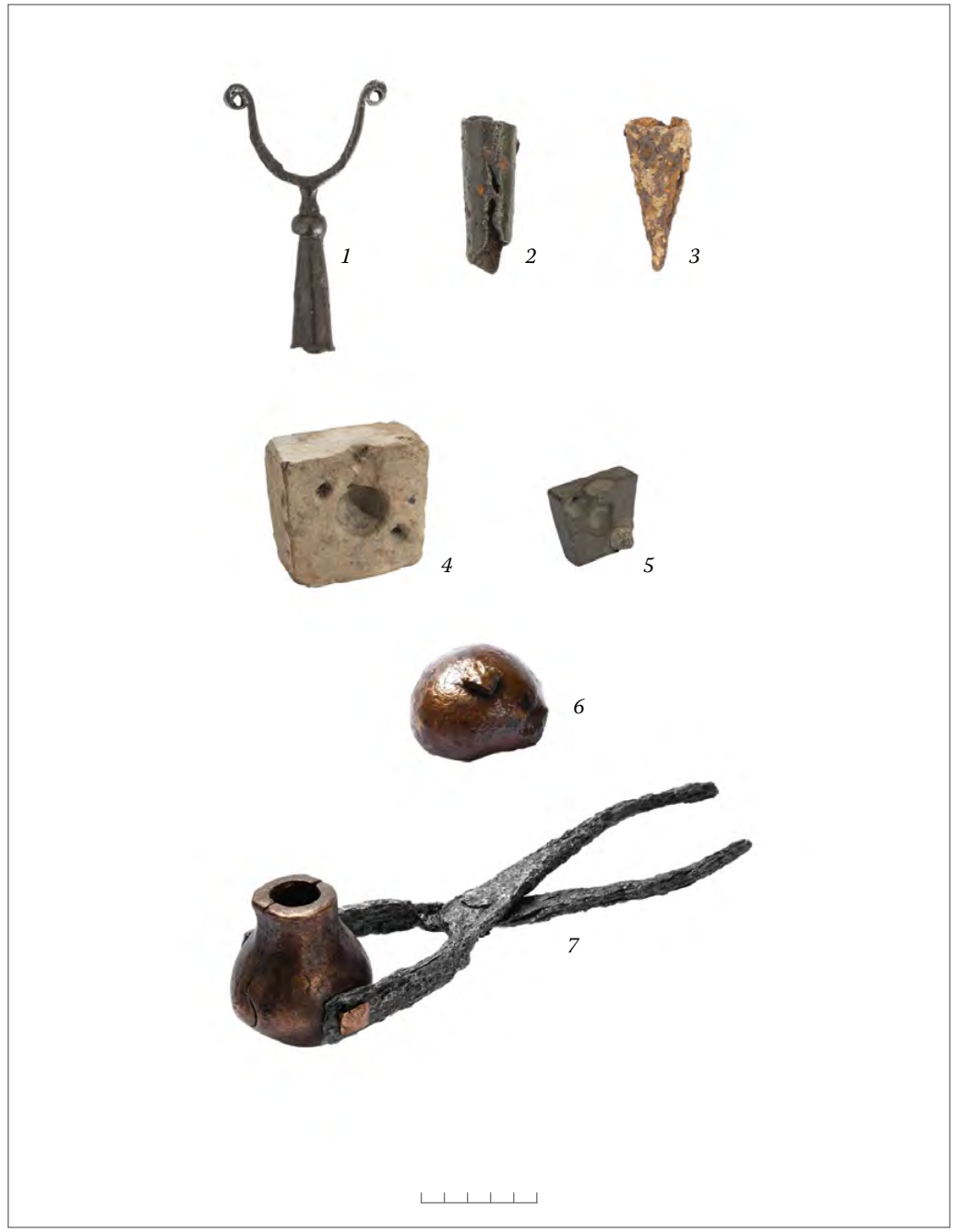

XVII att. Dažādi ar ugunsieročiem saistīti atradumi
1 – stobra balsta dakša (LNVM, VI 213: 2661); *2, 3* – stobra balsta lejasdaļas apkalums (LNVM, VI 213: 5514; LNVM, VI 213: 7724); *4, 5* – veidnes ložu liešanai (CVMM, CM 9301: 6; LNVM, VI 213: 6843; *6* – ložu lejamo stangu kausiņš (LNVM, VI 213: 256); *7* – ložu lejamās stangas (LNVM, VI 213: 8745)
A. Opoļska (1–5) un R. Kaniņa (6, 7) foto, 2019

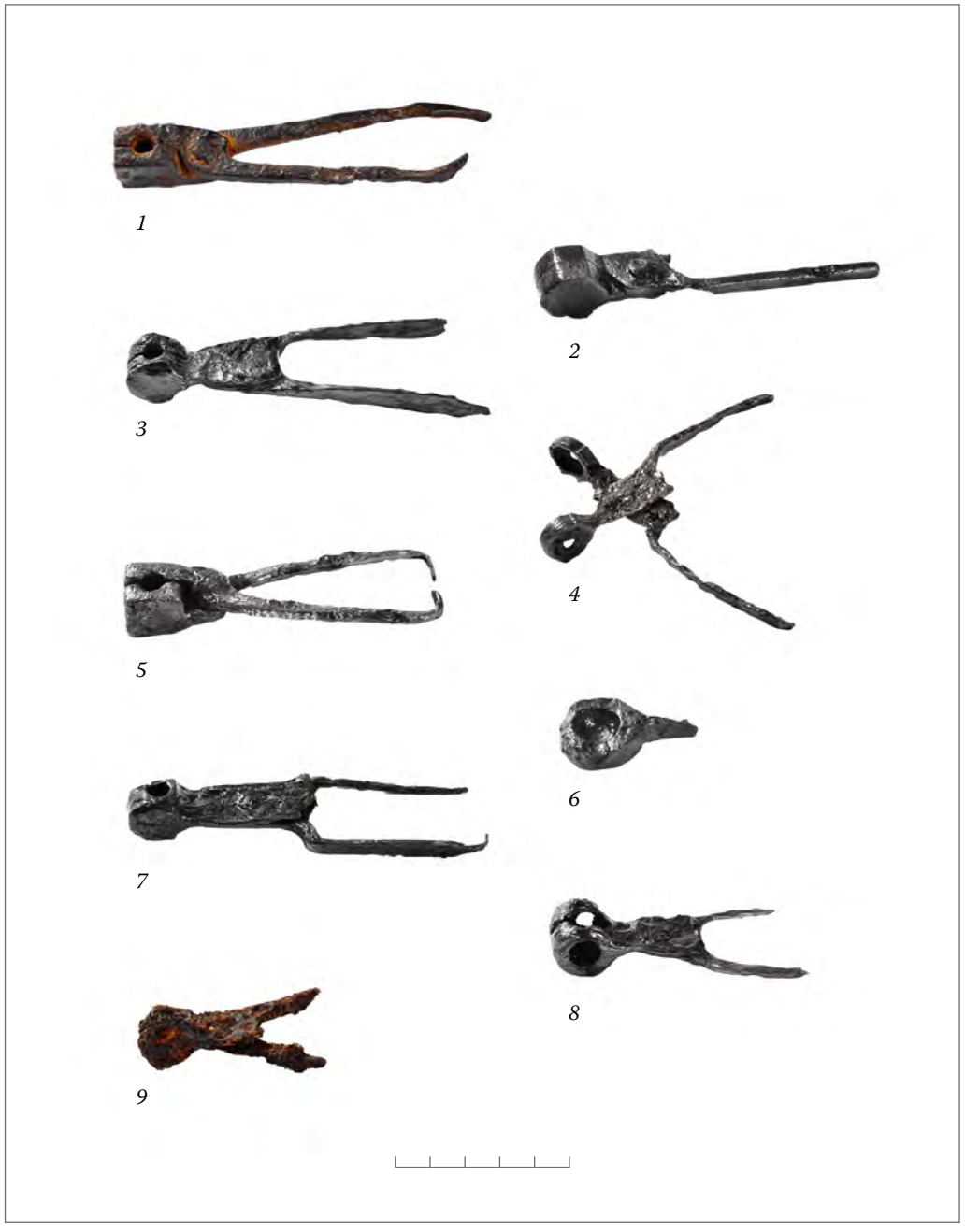

XVIII att. Ložu lejamās standziņas
1 – LNVM, VI 213: 343; *2* – LNVM, VI 213: 401; *3* – LNVM, VI 213: 7; *4* – LNVM, VI 213: 645; *5* – LNVM, VI 213: 7659; *6* – LNVM, VI 213: 7207; *7* – LNVM, VI 213: 4149; *8* – LNVM, VI 213: 167; *9* – LNVM, VI 213: 7657
R. Kaniņa foto, 2019

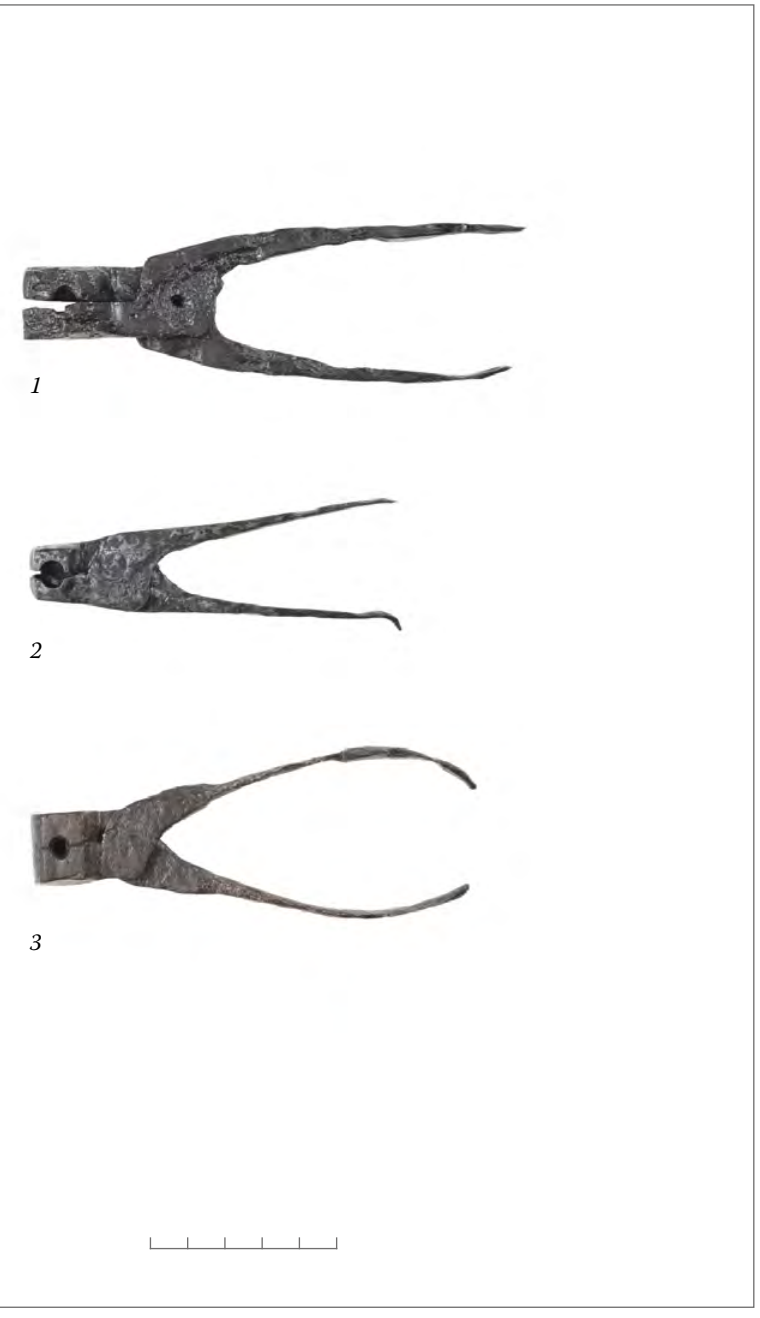

XIX att. Ložu lejamās standziņas
1 – CVMM, CM ZP 38714; *2* – CVMM, CM ZP 38747; *3* – CVMM, CM 1591
A. Opoļska foto, 2019

XX att. Lielgabalu fragmenti
1 – lielgabala lafetes riteņa apkalums (LNVM, VI 213: 1842); *2* – lielgabala stobra fragments (CVMM, CM 119000); *3* – lielgabala stobra fragments (LNVM, VI 213: 5547)
A. Opoļska (1, 2) un R. Kaniņa (3) foto, 2019

Rūdolfs Brūzis

WEAPONS IN THE ARCHAEOLOGICAL MATERIAL OF CĒSIS CASTLE

Summary

Archaeological research at Cēsis Castle has resulted in finding approximately 10 870 artefacts, among them about 2000 ballistic and 49 close combat weapons. Military finds, including the armour described in previous volumes of *Cēsu pils raksti*, constitute 28 % of the collection of artefacts at Cēsis Castle. At the majority of fortifications built in the Livonian period, military artefacts account for up to only 4 % of the finds.

Two swords, a combat knife, the point of a rapier's blade, a pommel and 34 daggers fall into the category of thrusting and cutting weapons. A sharkskin (*squalus acanthias*) binding on its hilt makes the combat knife unique. 19 of the daggers represent the Bollock type and five are baselards. Two socketed spearheads are categorised as hunting weapons. In the context of Cēsis Castle, these are also mentioned as weapons used in the Livonian War. Three pikeheads dating to the 15th–17th century belong to the category of stabbing weapons.

Five axes dating to the 14th–16th century are part of the slashing weapon collection. One of these was found next to a Russian soldier fallen in 1577. The combat element of a weapon of the 'mordaxt' type from the 14th–15th century combines an axe blade and a thorn.

Two crossbow lever-type triggers, four rolling cylindrical pawls called nuts, a wooden bow and approximately 700 bolts and bolt-heads make up the 'ballistic string-based weapon' group. A bow made of coniferous wood dates back to the 13th–14th century and is a unique find on the Baltic scale. A metal plate that covered the viewing hole of a crossbowman's shield is also a very rare find.

The 'firearms' category contains several harquebus locks and their parts, different bone ornaments for barrels, hand-grips and butts, fragments of a furket – support for resting a musket, two fragments of a cannon barrel and the fitting of a cannon wheel, bullet moulds as well as over a thousand lead, iron and stone balls for firearms. The harquebus barrels from the 1530s–1550s, cartridges from a breech-loading handgun and three wheel-lock pistols made in the 1570s are rare finds.

Cēsis Castle has had a vast collection of weapons since the 14th century, but the majority of armament units dates back to the 16th century. At this time the castle's arsenal boasted the most up-to-date and expensive European thrusting and cutting weapons and firearms. The reason for this is the Livonian War, during which large masses of troops concentrated in Cēsis.

AVOTI UN LITERATŪRA

Apala 1982 – *Apala Z.* Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // ASM 1980/1981. – Rīga, 1982. 5.–12. lpp.

Apala 1986 – *Apala Z.* Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // ASM 1984/1985. – Rīga, 1986. 5.–11. lpp.

Apala 1997 – *Apala Z.* Nieru dunču atradumi Cēsu pils izrakumos // Arheoloģija un etnogrāfija XIX. – Rīga, 1997. 109.–113. lpp.

Apala 2007 – *Apala Z.* Cēsu pils arheoloģiskās izpētes (1974–2006) rezultāti // Quo vadis, Cēsis? Vēsture un mūsdienu nosacījumi pilsētas attīstībai. – Cēsis, 2007. 45.–74. lpp.

Apala/Ducmane 2006 – *Apala Z., Ducmane K.* Cēsu pils dārgumi. – Cēsis, 2006

Barišņikovs 2017 – *Barišņikovs K.* Liecības par ugunsieroču izmantošanu Cēsu pilī 15.–16. gadsimtā // Cēsu pils raksti I. – Cēsis, 2017. 129.–141. lpp.

Brūzis 2014 – *Brūzis R.* 14.–16. gs. tuvcīņas ieroči Kokneses pilī // Arheoloģija un etnogrāfija XXVIII. – Rīga, 2014. 154.–175. lpp.

Brūzis 2016 – *Brūzis R.* Tuvcīņas ieroči Latvijā 14.–16. gadsimtā. – Rīga, 2016

Dunsdorfs 1966 – *Dunsdorfs E.* Mūžīgais latviešu karavīrs. – Melburna, 1966

Dzenis 2014a – *Dzenis A.* Cēsu pils vēsture. Pieejams: pilsvesture.cesis.lv

Dzenis 2018 – *Dzenis A.* Cēsu pils vācu ordeņa Livonijas atzara valdīšanas laikā // Cēsu pils raksti II. – Cēsis, 2018. 9.–25. lpp.

Dzirkalis 1927 – *Dzirkalis A.* 1927. gada vasarā Cēsu pilsdrupu izrakumos atrasto priekšmetu saraksts un apraksts. – 1927. Glabājas NKMPA, inv. Nr. 1399-78-KM

Grūbe 1997 – *Grūbe J.* Ieroču un munīcijas krājumi Bauskas pilī pēc 1976.–1992. gada izrakumu liecībām // Arheoloģija un etnogrāfija XIX. – Rīga, 1997. 140.–148. lpp.

Hermann/Hermann 1985 – *Hermann F., Hermann W.* Europäische Dolche und Messer. – München, 1985

Kalniņš 2015 – *Kalniņš G.* Cēsu Svētā Jāņa baznīca. – Cēsis, 2015

Lapiņš 2018 – *Lapiņš A.* Cēsu pils aizsardzības spējas 16. gadsimta pirmajā pusē: apšaudes lauka modelēšanas mēģinājums// Cēsu pils raksti II. – Cēsis, 2018. 37.–54. lpp.

LUB 1905 – Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch. – Riga, 1905. Bd. XI.

Malvess 1962 – *Malvess R.* Arheoloģiskie izrakumi ordeņa Cēsu pils ziemeļu torņa pagrabā 1960. gada novembrī. – 1962. Glabājas CVMM, inv. Nr. CM 9379

Müller 2002 – *Müller H.* Albrecht Dürer: Waffen un Rüstungen. – Mainz, 2002

Müller/Kölling 1982 – *Müller H., Kölling H.* Europäische Hieb- und Stichwaffen. – Berlin, 1982

Revīzija 1582 – Cēsu pils 1582. gada revīzija (no poļu valodas tulkojis J. Zemzaris) // Latvijas viduslaiku pilis VII. – Rīga, 2011. 428.–434. lpp.

Revīzija 1590 – Cēsu pils 1590. gada revīzija (no poļu valodas tulkojis J. Zemzaris) // Latvijas viduslaiku pilis VII. – Rīga, 2011. 435.–446. lpp.

Rietsche 2007 – *Rietsche B.* Meine Gotischen Handfeuerrohre // London Park Lane Arms Fair. – London, 2007. Vol. spring, pp. 47–55

Rusovs 1926 – *Rusovs B.* Livonijas kronika (no vācu valodas tulkojis E. Veispals). – Rīga, 1926

Ruša 1998 – *Ruša M.* Arheoloģiskie izrakumi Kokneses pilī // ASM 1996/1997. – Rīga, 1998. 58.–60. lpp.

Theuws 2008 – *Theuws F.* Grave Goods, Ethnicity and the Rhetoric of Burial Rites in Late Antique Northern Gaul // Ethnic Constructions in Antiquity: The Role of Power and Tradition. – Amsterdam, 2008. Pp. 283–321

Tomsons 2016 – *Tomsons A.* Zobena rokturis izrādās aptīts ar haizivs ādu // Ilustrētā Pasaules Vēsture. – 2016. Nr. 10

Tomsons 2018 – *Tomsons A.* Zobeni Latvijas teritorijā no 7. līdz 16. gadsimtam (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti XXVII). – Rīga, 2018

Zunde 2016 – *Zunde M.* Jauni dendrohronoloģiski dati par Cēsu viduslaiku pils Dienvidu torņa būvvēsturi // Latvijas viduslaiku pilis IX. – Rīga, 2016. 260.–279. lpp.

Пейн–Голлуэй 2007 – *Пейн-Голлуэй Р.* Книга арбалетов. История средневекового метательного оружия. – Москва, 2007

Плавинский 2008 – *Плавинский Н. А.* Пики XI–XVI вв. с территории Беларуси // Археология и история Пскова и Псковской земли. – Псков, 2008. С. 359–373

UDK 904(474.365)

CĒSU PILS RAKSTI III

Cēsu pils raksti III: arheoloģija, arhitektūra, vēsture

Sastādītājs, atbildīgais redaktors ***Gundars Kalniņš***
Literārā redaktore ***Eva Eihmane***
Korektori ***Jānis Kulmanis, Ieva Zarakovska***
Tulkotāja ***Eva Eihmane***
Tulkojumu korektori ***Lelde Beņķe, Aleks Pluskowski***
Māksliniece un maketētāja ***Anda Nordena***
Fotogrāfiju apstrāde ***Alens Opoļskis, Inta Kraukle***

Izdevums sagatavots ar
Valsts kultūrkapitāla fonda
finansiālu atbalstu

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDS

ISBN 978-9934-8685-2-8

© Rakstu autori, 2020
© Cēsu pils saglabāšanas fonds, 2020

Izdevējs ***Cēsu pils saglabāšanas fonds***
Iespiests un iesiets ***SIA "Dardedze hologrāfija"***